

Kachle

Zajištění teplého a suchého útočiště během nejchladnějších období roku patřilo již od pravěku k největším starostem obyvatel zaalpských oblastí. Vyhřátý interiér totiž umožňoval nejen prosté přežití, ale ve stále přijatelnějším životním prostředí také provozování fyzických a duševních činností, které by jinak musely být odloženy na příznivější měsíce. Třídní rozvrstvení společnosti se záhy projevilo v rozdílném přístupu k využívání ohně coby zdroje tepla. Zatímco v obydlích chudších lidí nadále sloužil jak k tepelné úpravě pokrmů, tak k vytápění, na hradech, některých tvrzcích a v domech patriciátu se oba způsoby jeho využívání osamostatňovaly. Přesto se i v těchto případech udržovalo na podzim a v zimě teplé, ačkoliv z dnešního pohledu spíše vlažné prostředí pouze tam, kde se obyvatelé zdržovali po většinu dne, nejčastěji v jediné místnosti zvané jizba a posléze světnice či pokoj. Ostatní prostory se nevytápěly a jejich obyvatelnost byla zajišťována jinak, např. vestavěnými dřevěnými sruby s postelí a posléze ložem s nebesy. Dokonce i velké hradní síně byly vyhřívány jen v případě příjezdu významné návštěvy nebo u příležitosti slavnostní hostiny, ačkoliv otopná zařízení představovala z reprezentativních důvodů jejich běžnou součást.

Skutečná revoluce ve vytápění proběhla teprve na přelomu 1. a 2. tisíciletí v souvislosti s objevem kachlových kamen, přesněji řečeno s postupnou přeměnou kuchyňské pece na přípravu pokrmů v otopné zařízení složené výhradně z kachlů. Zatímco stěny pece měly udržet teplo uvnitř, úkolem kachlů bylo vyzářit je ven. Kromě uzavření ohně do neprodyšného prostoru představovaly hlavní výhodou kachlových kamen rovnoměrné vytápění prostoru a jejich stáložárnost. Nad roztopenými kamny totiž ohřátý vzduch stoupal do výše, šířil se podle stropu do chladnějších míst, u protilehlé stěny klesal k podlaze a vracel se zpět ke kamnům. Tím se promíchaly různě teplé vrstvy vzduchu, takže po určité době byla v celé místnosti skoro stejná teplota. Stáložárnost spočívala v nahromadění tepla do stěn kachlů a do hliněných výmazů, které se během topení silně zahřály a po zeslabení nebo vyhasnutí ohně dokázaly ještě dlouho vydávat naakumulovanou energii.

Přeměna hliněné pece v kachlová kamna byla výsledkem setkání románské a germánské kultury, jak alespoň nasvědčují tyrolská zděná kamna vykazující mnohé podobnosti s pekařskými pecemi. Odtud pravděpodobně vzešla i myšlenka přikládání z vedlejší místnosti, které výrazně pozvedlo úroveň bydlení a jehož původ lze hledat v římském hypocaustu. Kachle samy jsou však bezpečně římským vynálezem. Jejich bezprostřední předchůdci jsou spatřováni v hrncích, které byly zasazovány do kleneb za účelem jejich odlehčení, jak jsme toho svědky v ravenském San Vitale nebo v římské Gordianově vile. Stejně si při stavbě pecí počínali sami hrnčíři, kteří nevědomky učinili první krok ke kachlovým kamnům. Nejstarší zpráva o nich pochází ze stavebního zákona langobardského krále Liutpranda (713-744), jenž se již roku 735 zmiňuje o kamnech (*furnus*) a kachlích (*cacabus*). O dvě století později připomíná kronikář Ekkehard IV. ze St. Gallen požár, který v roce 937 zavinil neopatrný žák, vytáhnuv žhavý uhlík z kamen v učebně.

Archeologové používají složitý systém třídění kachlů, který je pro naše účely možné podstatně zjednodušit. V základě lze kachle dělit podle jejich tvaru, nebo podle jejich umístění v rámci kamen. Nejstarší, ještě nezdobené kachle, svým tvarem připomínaly hrnce nebo mělké mísy s kruhovým nebo pravouhlým ústím. Pokud byly do kamen zasazeny dnem dovnitř a ústím ven (konkávně), mluvíme o **nádobkových kachlích**, pokud ústím dovnitř a dnem ven (konvexně), potom o **kachlích baňkovitých** (ty se používaly zvláště v kopuli kamen, aby urychlily výdej tepla). Na stejném principu lze rozlišit i umělecky zdobené **kachle stěnové** (též **s prořezávanou čelní stěnou**), které jsou svým dnem zapuštěny do kamen a jejichž ústí je buď volné, nebo opatřené prořezávanou architektonickou dekorací, a **kachle komorové**, jejichž zpravidla kónická komora je svým ústím otevřena do nitra kamen a na povrch vystupující čelní stěna bývá opatřena reliéfní výzdobou.

Z hlediska umístění kachlů v rámci kamen rozlišujeme (opět zjednodušeně) kachle **základní** a **římsově**, které se dále dělí na **řádkové** a **rohové**. Vedle toho ještě rozeznáváme tzv. **kamnové nástavce**, které měly ryze dekorativní funkci.

Kolem roku 1100 se pece s vestavěnými nádobami objevily na švýcarských hradech a v Porýní a za sto let se již primitivní kachlová kamna stavěla rovněž v domácnostech církevních hodnostářů, patricijů a bohatých kupců, odkud se šířila dále do Evropy. První obrazový doklad jejich užívání přináší nástěnná malba z let 1250-1259 ze švýcarského Würzburku, zobrazující muže sedícího u třístupňových hranolových kamen s několika řadami pohárovitých kachlů. Z počátku 14. století pochází nástěnná malba z curyšského domu *Zum langen Keller*, na níž je zpodoběn muž příkládající do kamen sestávajících ze soklu a válcovitého nástavce ukončeného kopulí. Do tělesa kamen jsou opět v několika řadách zasazeny pohárovité a hrncové kachle. Ve stejné době vznikla i nástěnná malba z kanovnického domu *Zur Kunkel* v Kostnici, zobrazující ženu ležící u třístupňových kamen s kopulí, z níž nahoře vyčnívá tyglíkovitý kachel. Konečně z roku 1340 se dochovala erbovní listina rodiny Stubenwid, která znázorňuje na podezdívce stojící kamna v podobě římsou a kopulí ukončeného válce.

Ve stejné době už máme kachlová kamna dosvědčena také z českých zemí. Jejich nejstarší vyobrazení se nachází na ilustraci k měsíci březnu z *Diurnale cisterciense*, známého též jako *Osecké kalendárium*, z počátku 14. století. Kamna mají tvar válce se zapuštěnými nádobkovými kachli s pravoúhlým ústím, na nějž nasedá kupole z baňkovitých kachlů. Krom toho je znázorněn příkladací otvor, který se otevírá přímo do prostoru lázně. Do doby kolem poloviny století datujeme první doklady písemné z komedie *Mastičkář* a z bajky *O lišče a čbánu*.

Našimi nejstaršími zdobenými kachli byly glazované tzv. **malé komorové kachle** (cca 13,5 x 13,5 cm), charakteristické pro 14. století. Už v průběhu tohoto století je začaly vytlačovat **kachle velkého formátu** (cca 20 x 20 cm), které zcela převládly v 15. století. Zajímavým rysem je vymizení glazury po husitské revoluci (ačkoliv na jiné zboží hrnčíři polevu běžně užívali), což snad souviselo s utrakvistickým odporem ke zdobnosti.

Je nepochybné, že kamnářství vždy tvořilo součást pracovní náplně hrnčířů, jak dosvědčují i stanovy hrnčířských cechů, které zakotvují monopol na výrobu kachlů a stavbu kamen, dokládající tak jejich ekonomický význam. Nejdůležitějšími byla statuta pražských novoměstských hrnčířů schválená roku 1488 Vladislavem II. Jagellonským, neboť coby zakládací listina cechu s celozemskou působností sloužila za vzor stanovám menších řemeslnických sdružení v ostatních městech království. Ve 13. artikulu se píše: „*Kachle, kterýž by do jiných měst dovezeny byly, těmi aby žádný jiný nedělal, ani jich nesázel než sami mistři pražští, kdož sou v cechu, neb tovaryši jich na to dílo vyslaní, a kdež jinde v jiných městech neb městečkách aby odjimid žádný kachlikův nad hrnčíře a mistry v těch městech nesázel.*“ Održení kamnářů a založení zvláštního cechu, jako se tomu na přelomu 16. a 17. století stalo v Olomouci, představuje na našem území pozdní a ojedinělý jev.

Zvláštností českého a moravského prostředí jsou rovněž římsově a základní kachle se signaturami hrnčířů, dochované kromě Prahy i z menších měst, o nichž se právem soudí, že sloužily jako reklama na kamnářské výrobky. Zcela jasné je to u kachle z hradu Rábí, jehož autor doplnil protipapežskou invektivu hrdou poznámkou „*tuto formu dělal Kubice*“, a na kachli z hradu Lichnice, kde se slovy „*dělal toto Medek Jan*“ ke svému dílu přihlásil chrudimský hrnčíř, jehož jméno známe také z jiných kachlů.

Loštické poháry

Z Moravy byly vyváženy i do Čech a Uher. Povrchová barva červenohnědá, místy s mírným leskem. Bradavčitý, někdy až hrubými vyvršelinami pokrytý povrch je kontinentální

raritou a jedinou analogií jsou výrobky z anglického Yorku. Bradavice jsou způsobeny jednak sloučeninami železa v hlíně, jednak vysokým žářem při vypalování. Nejvýznamnějším výrobkem loštických dílen byly poháry. Jednoduché poháry jsou štíhlé s protáhlo esovitou obrysovou linií a výškou 10-23 cm, poháry s oušky mají 3-17 oušek. Nejsou určena k držení, ale mají ryze dekorativní funkci.

Ve velkém množství jsou známy z Budína, neboť Morava po smrti Jiřího z Poděbrad až do roku 1490 spadala pod Matyáše Korvína. 1530 odmítli norimberská městská rada nabídku augsburských hrnčířů s poukazem na oblibu loštického zboží. V 16. stol. se dokonce vžil výraz loštická tvář pro kožní nemoc. Fasovány do kovových montáží opatřených pijáckými nápisy (Maďarsko) a už koncem středověku předmětem sběratelství pro svůj nezvyklý vzhled.

Vyobrazení loštického poháru lze nalézt dokonce i na obraze Peklo od Hieronyma Bosche, patrně jako symbol syfilidy. Vyráběny byly i padělky a různé nápodoby (viz pohár z Moravských Budějovic).

Poznámka: Kachel je rodu mužského a skloňuje se podle vzoru *stroj*.